

Marx-Studiën

DOOR

ANT. PANNEKOEK.

I.

Een nieuw tijdschrift, dat dezen titel draagt, verdient opmerksaamheid, daar de keuze van den titel aanwijst, dat het bedoelt in de socialistische beweging invloed uit te oefenen. Het is gevormd naar het model van het reeds lang bestaande tijdschrift Kantstudien, dat tot de kennis van allerlei bijzonderheden van Kants leer en werken veel bijgedragen heeft; hieruit is enerzijds op te maken, dat de oprichters geen tegenstanders zijn, maar mannen, die den naam Marx hoogstellen; anderzijds blijkt er uit, hoe zij van een uitvoerige, diepgaande behandeling van allerlei onderwerpen uit de socialistische theorie, nauwgezette studie van alle werken van Marx en Engels heil verwachten voor 't socialistisch inzicht. Men kan hierin een gevolg zien van de in de theoretische twisten uit de achter ons liggende jaren, die zich om den naam Bernstein bewegen, aan 't licht gekomen onzekerheid en onwetendheid op theoretisch gebied, welke de redakteuren R. Hilferding en Max Adler door dit tijdschrift mede willen opheffen. Gaan wij na, in hoeverre het beantwoordt aan verwachtingen, die redelijkerwijze gewekt worden door de grootte van den naam, als veldteeken en uithangbord tegelijk op den titel geplaatst.

De aankondiging echter doet al vreezen. Op de omslagen van de Neue Zeit en elders leest men als programma:

„De „Marx-Studiën” stellen zich tot taak, op de door Marx en Engels gegrondveste sociaaltheorie voort te bouwen, ze op zulk een wijze aan kritiek te onderwerpen, dat zij haar leeringen in den [levenden] *) samenhang van het moderne geestesleven brengt.”

Er zijn van die kleine bijzonderheden in de wijze van uitdrukking, kleinigheden wel is waar, maar die onmiskenbaar onthullen, tot welke

*) Dit woord is somtijds ingevoegd.

geestesrichting men behoort. De groote tegenstelling tusschen burgerlijk en socialistisch denken openbaart zich tot zelfs in de uitdrukkingswijze. Tegenover de wetenschappelijke onthulling van het wezen der maatschappij door de socialistische theoretici hebben de burgerlijke geleerden hun gemis aan deugdelijke wetenschap trachten te bemantelen door tal van diepzinnige geleerd-uitziende termen, waarin vooral de Duitschers meester zijn; zij spreken van Sociologie, Sozialphänomene, Volkswirtschaft, Gemeinschaftsleben, Socialtheorie etc.; en dit gebruik van die woorden, als bemanteling van gebrek aan wetenschap, maakt, dat wij er op tegen hebben, ze over te nemen, mogen zij ook overigens goed geconstrueerd zijn. Daar komt bij, dat wij verplicht zijn op dit gebied de fictie van een boven den partijstrijd staande wetenschap met alle macht te bestrijden, en dat wij voortdurend den nadruk moeten leggen op den innigen samenhang tusschen de wetenschap der maatschappij en de socialistische beweging.

Deze wetenschap kon eerst opkomen tegelijk met de klasse der proletariërs, die bij dit weten belang heeft; zoo is ook nu nog voor het goed verstaan der wetenschap noodig, dat men de behoefte aan weten voelt door den strijd, dien men aan de zijde der klasse voert. Wetenschap is er niet om haarzelfs wil, ook niet ter bevrediging van een vaag verlangen naar kennis in 't algemeen, op zichzelf; zij is er om gebruikt te worden, en deze wetenschap der maatschappij dient, om gebruikt te worden als wapen in den klassenstrijd; zij dient om aan het proletariaat den kortsten weg, en telkens opnieuw de beste methode te leeren kennen, hoe het zich het snelst van een overbodige uitbuitersklasse kan ontdoen. Wie vijandig staan tegenover dit streven van de arbeidersklasse, wie niet door hetzelfde doel gedreven worden tot het zoeken der waarheid, hun staat ook de weg naar deze wetenschap niet open. Erger nog, zij zullen hun kracht besteden in het bestrijden en verduisteren van haar waarheid. Zij staan dan ook niet tegenover ons als geleerden, die eenigszins afwijkende meeningen aanhangen, waarover wij ons desnoods eenigszins met elkaar verstaan kunnen; zij staan niet tegenover ons zooals b.v. twee natuuronderzoekers tegenover elkaar staan, die gedreven door eenzelfde zucht naar waarheid, vaak in een diepgaand verschil van meening juist de bron voor vriendschappelijke samenwerking vinden — neen: zij zijn de vertegenwoordigers van de bezittende klasse, de verdedigers van de burgerlijke maatschappij, die om haar behoud worstelt, en als zoodanig staan zij en hun kwasi-wetenschap als vijanden tegenover ons.

Wanneer nu zij, die zich als woordvoerders van het proletariaat opwerpen, zich encanailleeren en zich van het burgerlijk jargon bedienen, en daarentegen over het verband met de socialistische beweging zwijgen, dan is de vrees gewettigd, dat zij zich van deze diepe klove, die hen

van de burgerlijke geleerden behoort te scheiden, en van de maatschappelijke beteekenis van dezen wetenschappelijken strijd niet bewust zijn.

Het Marxisme, zoo wordt het doel van de Marx-Studiën omschreven, moet door gepaste kritiek in levenden samenhang gebracht worden met het geheele moderne geestesleven. Wat wil dat zeggen? Indien er iets is, dat den naam van het moderne geestesleven het best verdient, dan is het dat, wat met een andere term wel de proletarische of socialistische wereldbeschouwing genoemd wordt. Deze wereldbeschouwing is een geheel van opvattingen over het samenleven der menschen, over wetenschap en kunst, over zedelijkheid en schoonheid, over de ontwikkeling van den arbeid, van het gevoels- en denkleven der menschheid, over hun verleden en hun toekomstige hoogere vormen — dat steunt op de socialistische theorie, geest en ziel uitmaakt van den proletarischen strijd, voorbode is van de socialistische toekomst en steeds meer veld wint, hand in hand met de toenemende organisatie van het proletariaat, tegenover de verouderde, bekrompener burgerlijke denkbeelden. Maar van dit moderne geestesleven is het Marxisme juist de kern, de grondslag, de wetenschappelijke samenvatting, en daarmee behoeft het dus niet door speciale kritiek in samenhang gebracht te worden.

Wat in de aankondiging van de „Marx-Studiën” met het moderne geestesleven bedoeld wordt, is het geestesleven van de moderne, d. i. van de ondergaande bourgeoisie, theoretisch zich uitend in hetgeen de officieele geleerden ter verdediging van de burgerlijke wereld tegenover de aanvallen van het socialisme uitgedacht hebben. Het socialisme trad op met de pretensie, door zijn theorie de economie als wetenschap te voltooien, aan de rechts- en staatswetenschap eene natuurlijke basis te geven, de grondslagen der filosofie om te keeren, terwijl zij haar leer als ontwikkelingsleer der menschenmaatschappij aan het Darwinisme aansloot. Daartegenover ontwikkelde de burgerlijke wereld een nieuwe economie, die van andere grondslagen uitging, en bestreed daarmee de socialistische pretensie; zij keerde terug tot de groote grondleggers der filosofie om door verdiepte studie hunner werken een „kritische filosofie” te ontwikkelen, waarmee zij de socialische aanspraken te lijf kon gaan, en zij bouwde op het Darwinisme een anthropologie, die de onmogelijkheid eener socialistische maatschappij en de dwaasheid van onze toekomstvoorspelling moest aantoonen. Op alle gebieden van weten, die door de socialistische theorie bestreken werden, openbaarde zich leven en beweging in de burgerlijke wetenschap; een eerbiedwaardige hoeveelheid arbeid is hier geleverd door de beste denkers, die de bourgeoisie in dezen tijd voortgebracht heeft, welke arbeid, dat spreekt van zelf, niet zonder blijvende vruchten is geweest voor de wetenschap. Maar dit ontnemt aan dat „moderne geestesleven” niet het karakter van de theoretische uitdrukking te zijn van de ondergaande, zich tegen het

socialisme verzettende burgerlijke wereld; een eigenaardig licht wordt hierdoor geworpen op het inzicht dergenen, die de Marxistische leer met het geheele „moderne geestesleven” in één verband willen opnemen. De klove tusschen de strijdende klassen is een diepe klove tusschen de beide wereldbeschouwingen, waarvan de leerstelsels, die hier met elkaar samengekoppeld worden, de theoretische formuleeringen zijn; hier past geen verbinding; hier is enkel strijd mogelijk.

Dit beteekent niet, dat ons werk afgeloopen is, door de bovenbedoelde leeringen als ontbindingsprodukt van de burgerlijke wereld te kwalificeeren, en dat geen verdere weerlegging noodig is, wanneer eenmaal aangewezen is, dat ze moeten dienen om het socialisme te best rijden. Integendeel, dit is juist het motief om er zich ernstig mee bezig te houden. De geestelijke strijd wordt door den maatschappelijken klassenstrijd niet overbodig gemaakt; hij is een onderdeel van dezen, en de praktische strijd heeft den steun noodig en haalt wapenen uit den theoretischen, waarin des vijands argumenten ontzenuwd worden. Maar vóór alles is noodig, dat de maatschappelijke oorsprong van de geestelijke bewegingen onder de burgerlijke geleerden, van hun nieuwe theorieën, aangewezen wordt; want ons woord is vooral gericht tot onze medestrijders, en zij moeten vóór alles inzicht hebben in hetgeen voorvalt. Deze aanwijzing is noodig om de illusie weg te nemen, als ware tegenover neutrale beoordeelaars een misverstand weg te nemen, waarna overeenstemming te bereiken zou zijn; en de illusie, dat hier onpartijdige wetenschap aan het woord is, die niets met klassenstrijd te maken heeft, wordt door de burgerlijke geleerden zelf zorgvuldig aangekweekt. Deze aanwijzing is noodig, om duidelijk te maken, op welke wijze alleen wij die moderne producten der bourgeoisie te naderen hebben: met strijdvaardige kritiek gewapend; wat daarbij ons steunpunt, ons strijdmiddel is: het Marxisme. Wij hebben ons met hen ernstig bezig te houden, niet om met hun behulp het Marxisme te kritiseeren en te verbeteren, maar om henzelf met behulp van het Marxisme te kritiseeren. Dan zullen, aan deze burgerlijke leerstellingen als aan evenzoovele tegendeelen gespiegeld, tal van zijden van onze leer te voorschijn komen, die nu nog verborgen liggen; hier ligt nog een groot gebied voor jongere theoretici, om op het werk van Marx en Engels voort te bouwen. Maar dan moet het programma van deze „Marx-studien” aldus luiden:

Op de door Marx en Engels ontwikkelde grondslagen der socialistische wetenschap op die wijze voort te bouwen, dat het geheele moderne [burgerlijke] geestesleven aan een daarop steunende kritiek onderworpen wordt.

Van de drie groote verhandelingen, waaruit de eerste band van het nieuwe tijdschrift bestaat, willen wij de behandeling van de beide eerste,

die in den geest van dit programma geschreven zijn, („Böhm-Bawerks Marx-kritiek" door R. Hilferding, en „De sociale functie der rechtsinstituten" door J. Karner) aan een anderen tijd of een andere hand overlaten om ons nu alleen bezig te houden met de derde, de omvangrijkste, van Max Adler: Kausaliteit en Teleologie in strijd om de wetenschap.

II.

Reeds meermalen is er op gewezen, dat de beteekenis van het Marxisme hierin bestaat, dat het de verschijnselen van de geschiedenis en van het geestesleven van den mensch in het algemeen tot een wetenschap samenvat en wetenschappelijk verklaart, evenals de natuurwetenschap het sinds lang reeds de natuurverschijnselen doet. Dit sluit in zich, dat deze verschijnselen in een oorzakelijken samenhang met elkaar gebracht worden, die de chaos der feiten tot een eenvoudig klaar geheel maakt, doordat uit alle bijzondere feiten algemeene regels afgeleid worden, die dan weer in staat stellen, toekomstige feiten te voorspellen; tegelijk beteekent dit, dat al het bovennatuurlijke en op zich zelf onbegrijpelijke, geheimzinnige buitengesloten wordt.

Ook buiten het socialisme om zijn pogingen gedaan om tot een kausale (op oorzakelijke verklaring berustende) wetenschap der maatschappij te geraken, die voor de toekomst der burgerlijke orde niet zoo noodlottige konsekwenties zou meebrengen. Voor veraf gelegen tijdperken, voor ondergeschikte verschijnselen van onzen tijd konden zij daarbij sterk naderen tot de economische verklaringen van het Marxisme; maar het halfslachtige, onbeholpene, nagemaakte van deze pogingen moest opvallen en afstooten, zoodra zij meer aktueele toestanden behandelden. De volle rijkdom en schoonheid der inzichten, die de materialistische geschiedenisverklaring ons schenkt, kan in de wanstaltige karikaturen, waaronder zij in de wereld der burgerlijke geleerden rondspookt, niet zichtbaar worden; bovendien is de grondgedachte dezer opvatting niet verstaanbaar voor den door illusies begoochelden burgerlijken geest. Daarom moest de mislukking der burgerlijke geschiedenisverklaringen tot twijfel leiden of dan een bevredigende kausale verklaring van de geschiedenis, kausale wetenschap van het geestelijke in het algemeen, wel mogelijk was.

Naarmate dus op het terrein der geschiedeniswetenschap de burgerlijke wereld zich minder op haar gemak ging voelen, groeide daar bij conscientieuze denkers (Dilthey, Windelband, Rickert) een andere wijze van beschouwing, die langzamerhand meer uitgewerkt, aanspraak maakte op den rang van andere, gelijkwaardige opvatting van wetenschap; ten slotte van betere, juistere wetenschap. Zij is het objekt, dat Adler in zijn verhandeling uiteenzet en bestrijdt. Zij wordt gekenmerkt, doordat zij het bijzondere tegenover het algemeene stelt, de persoonlijkheid

tegenover de massa, de persoonlijke waardeering tegenover de beschrijving en verklaring, de doelwerking (teleologie), tegenover de oorzakelijkheid, de kausaliteit; zij zal daarom in het vervolg de teleologische opvatting heeten. Wij geven thans eene uiteenzetting van hare hoofdgedachten.

De wetenschap, zooals wij haar in haar zuiverste type, de natuurwetenschappen, voor ons zien, stelt zich ten doel uit de bijzondere verschijnselen, gebeurtenissen en voorwerpen het algemeene, de wet, de regel, het type te halen, ten einde zoo de natuur in systeem en orde te brengen, te kunnen overzien, op eenvoudige wijze samen te vatten; dan wordt in het vervolg elk bijzonder verschijnsel onmiddellijk als uitvloeisel van het algemeene begrepen. Zie ik b.v. iets vallen, dan weet ik dadelijk, dat deze gebeurtenis in haar verloop door de wetten van het vrije vallen, en die van den luchtweerstand bepaald worden, en ik kan over het verloop met zekerheid wat zeggen; deze valwetten vormen weer een bijzonder geval uit de algemeene wet der aantrekkingskracht, en deze veroorlooft over wat ik nooit gezien heb, met zekerheid te spreken, bv. hoe op de maan een steen valt. Zie ik voor het eerst een bepaalde bloem, dan weet ik, door de soort, het type, waartoe zij behoort, te herkennen, onmiddellijk talloze eigenschappen van haar. De wetenschap bemoeit zich dus met het bijzondere alleen, om er het algemeene uit te halen; heeft zij dit als regel, als abstrakt type gevonden, dan laat zij het bijzondere verder liggen. De bijzondere gebeurtenissen van vallen van voorwerpen, waaruit Galilei eerst de wetten ontdekte, of waardoor haar juistheid later telkens aan anderen aangetoond werd, zijn van geen bijzonder belang, in zooverre zij net zijn als de millioenen andere dergelijke gebeurtenissen, waar niemand naar keek; de exemplaren van de bloem, waaraan ik en anderen de karakteristieke soorteigenschappen opspoorden, zijn, ook in letterlijken zin, weggeworpen en vergaan als de millioenen exemplaren, die onbemerkt bloeiden en vergaan zijn, en interesseeren de wetenschap niet meer dan deze. De inhoud der wetenschap zegt ten slotte over de afzonderlijke dingen en gebeurtenissen slechts zooveel, als zij het algemeene in zich bevatten, en over hun afwijkingen daarvan alweer dan eerst iets, zoodra dit iets algemeens is. Hare stellingen zeggen alleen iets over abstrakties uit de werkelijkheid; haar formules zijn absoluut slechts geldig als abstrakte uitspraken; maar de rijke, oneindig verscheidene wereld der werkelijke bijzondere dingen blijft buiten haar staan. Wat zij er uithaalt, is slechts een uittreksel, een vorm, een dood geraamte, niet de volle levende werkelijkheid. Door haar in wetten te formuleeren, gaat de werkelijkheid zelf verloren. In de ijheid der abstraktie verdwijnt het feitelijke, dat altijd het bijzondere, het enkele, het individueele is. „Uit de kleurige wereld der zinnen"

zegt Windelband, „prepareert zij een stelsel van konstruktiebegrippen, „waarin zij het ware, achter de verschijnselen liggende wezen der dingen „wil bevatten, een wereld van atomen, kleurloos en klankloos, „ohne „allen Erdgeruch der Sinnesqualitäten,“ de triomf van het denken over „de waarneming.”

Dit mag nu voor de natuur geen bezwaar hebben: anders wordt het, waar het voorwerp der wetenschap de mensch en de geestelijke verschijnselen zijn, en dit is een waarschuwing om niet zonder meer geesteswetenschap naar het model der natuurwetenschap te maken. Terwijl de verwaarloozing van het bijzondere in de natuur geen verzuim kan heeten, is het dat bij den mensch wel. De afzonderlijke plant, het afzonderlijke geval van een algemeen verschijnsel interesseert ons niet meer, dan elk ander; maar in den afzonderlijken mensch stellen wij groot belang, zoowel als in de uitingen van zijn geestes- en gevoelsleven, hetzij zij individueel of algemeen zijn. En bij voorkeur treft ons het individuele, omdat wij zelf persoonlijkheden zijn, die in het persoonlijke van anderen het verwante gevoelen, en bij voorkeur het karakteristieke opsporen.

Als persoonlijkheid staan wij tegenover de wereld als gevoelende en willende wezens, voor wie de verschillende dingen een *waarde* hebben. De wereld, zooals de wetenschap haar doet kennen is een voor ons persoonlijk onverschillig iets, waarbij het onzin is, over goed of slecht, mooi of leelijk, waar of valsch te spreken; zij is voor ons allen gelijk, een objektieve wetenschap. Maar tegenover de feiten der werkelijke wereld staan wij niet onverschillig; het zijn feiten, die wij beleven; wij nemen stelling, waarbij wij ons laten leiden door besef van doelmatigheid, door persoonlijke waardeschattingen. De geheele inhoud van het menscheijk leven is een geheel van zulke stellingnamen; en daarin is voor ieder ander persoon de wereld anders en ongelijk, subjectief, niet algemeen, maar bijzonder. In deze stellingnamen is de oneindige verscheidenheid der persoonlijkheden.

Tegenover de menschenmaatschappij kunnen wij dus niet, zooals de natuurwetenschap doet, het bijzondere voortdurend elimineeren om zoo tot steeds algemeener kenmerken en regels te komen; daarbij gaat het wezenlijke, nl. het persoonlijke juist verloren. Wat wij wenschen te verstaan, is het bijzondere, individuee'le, en wij kunnen dit slechts, doordat wij zelf stellingnemende wezens zijn, en zoo meevoelen en verstaan, wat bij anderen uit hun persoonlijke stellingname voortkwam. Hieruit volgt dan dadelijk, dat voor de beoefening van de geschiedkundige wetenschap de natuurkundige methode onbruikbaar is. En verstaat men onder wetenschap een samenstel van wetten, waaraan de verschijnselen zonder uitzondering te gehoorzamen hebben, dan is geschiedenis als wetenschap onmogelijk.

Maar wel is zij op andere wijze mogelijk. „Wat in de maatschappij gebeurt,” zegt Dilthey, „is ons van uit ons binnenste begrijpelijk; wij „kunnen het in ons, op grond van waarneming onzer eigen toestanden, „tot op zekere hoogte navormen; en met liefde en haat, met harts- „tochtelijke vreugde, met 't geheele spel onzer neigingen begeleiden „wij bij het beschouwen de voorstelling der historische wereld. De „natuur is voor ons stom. Slechts de macht onzer verbeelding giet „over haar een schemer van leven en innerlijkheid. . . . De natuur is „ons vreemd. Want zij is ons slechts iets uiterlijks, geen innerlijks. „De maatschappij is onze wereld. Het spel der wisselwerkingen in „haar beleven wij mede. . . . Het beeld van haar toestand moeten wij „in steeds beweeglijke waarde-oordeelen vastgrijpen.”*) In de geschiedenis vindt men het werken van groote mannen, helden en genieën; het is vruchteloos te trachten hen te begrijpen door verklaring, juist omdat zij als afzonderlijke persoonlijkheden buiten de typen en soorten vallen; op subjektieve wijze, door de werking van hun genie op ons te onder vinden en te beleven, kunnen wij hen verstaan. De geheele geschiedenis bestaat uit gebeuren, dat telkens maar ééns geschiedde, dus altijd het bijzondere was; daarom kunnen geen algemeene begrippen of wetten hier helpen. De geschiedeniswetenschap kan niets verklaren; zij zoekt alleen te verstaan; door interpretatie en intuïtie, niet door abstraktie, moet zij komen tot het doel van alle geesteswetenschap: „das Verständnis der ganzen menschlich-geschichtlichen Individuation aus dem Zusammenhang und der Gemeinsamkeit in allem Seelenleben”.

Zoo is dus de beoefening der geesteswetenschap op geheel andere methode aangewezen als in de natuurkunde gebruikelijk was; en de verkeerde meening, dat wetenschap steeds opgevat werd als alleen mogelijk in den zin der natuurkunde, heeft veel misverstand en noodeloozen strijd gebracht. De geesteswetenschappen onderscheiden zich van de natuurwetenschap niet zoozeer door haar voorwerp, als wel door haar methode, haar andere opvatting van wetenschap. Terwijl het doel in de natuurwetenschap is, door abstraktie uit de werkelijkheid een systeem van wetten en formules te maken, waarin het algemeene tot uitdrukking komt, is het doel der geesteswetenschap, een bepaalde reeks werkelijkheden zoo te beschrijven, dat de bijzonderheid en individualiteit van elk apart tot uitdrukking komt. En het onbevredigende van alle pogingen, om van mensch en maatschappij volgens natuurwetenschappelijke methode een wetenschap te maken, lag vooral hierin, dat deze methode door haar op het algemeene gericht doel zich den toegang afsloot tot het meest waardevolle deel van het menschzijn, zijn individueele persoonlijkheid.

*) Einleitung in die Geisteswissenschaft pag. 46

Men zou hiertegen misschien willen opmerken, dat, hoe begrijpelijk het ook is, dat persoonlijke waarde-oordeelen naast en tegenover wetenschappelijke verklaringen gesteld worden en hoe gewichtig de eerste voor den persoon zelf mogen zijn, toch de laatste alleen *algemeene* geldigheid hebben, en daarom als wetenschap boven deze persoonlijke gevoelens staat. Maar zoo gemakkelijk laat de teleologische opvatting zich niet uit het veld slaan. Voortbouwende op de geschetste beschouwingwijze komt zij tot het betoog, hieronder volgend, dat ook de zichzelf zoo trotsch en onafhankelijk dunkende wetenschap op waardeschattingen berust.

In een herinneringsrede over Kant merkt Windelband op, hoe de beteekenis van Kant daarin ligt, dat hij voor goed een einde heeft gemaakt aan de opvatting, dat filosofie het onderzoek van de verhouding van denken en zijn, en dat waarheid overeenstemming van onze voorstellingen met de dingen zou zijn. Terwijl al onze verschillende ongelijktijdige voorstellingen op allerlei wijzen met elkaar in verbinding zouden kunnen gebracht worden, is er ééne bepaalde wijze van verbinding — n.l. die, waarbij wij ze tot voorwerpen buiten ons samenvatten — die algemeene geldigheid bezit. Die eene noemen wij de werkelijkheid, alle andere denkbare echter fantasie of waanbeeld, soms onwaarheid. Waarheid is dus de regel, volgens welke voorstellingen behooren verbonden te worden, zal het doel, het vinden van algemeengeldige kennis bereikt worden. Dat dit niet vanzelf gebeurt, toont het voorkomen van allerlei verkeerde verbindingen, d. i. van dwaling. „Waarheid is normaliteit van het denken.” Men kan zich een abstract normaal bewustzijn denken, dat altijd volgens deze regels, dus normaal denkt; het natuurlijke bewustzijn van mij of een ander tracht daartoe zooveel mogelijk te naderen, doch wijkt er, als natuurlijk, werkelijk bewustzijn, van af.

Hier vindt men nu een nauwe overeenstemming en analogie met het zedelijk bewustzijn, dat regels geeft, hoe men behoort te willen. Wel is waar wordt ieders wil door natuurlijke invloeden bepaald en *moet* hij doen en willen, zooals hij doet; maar tegelijk voelt hij een *norm* in zich, waarnaar hij waardeschattingen uitvoert; onder alle daden zijn er slechts enkele, die goed en zedelijk zijn, en dus geweld *behooren* te worden. Zoo denkt ook ieder, zooals hij natuurlijkerwijze denken moet; doch daarnaast weet hij een norm, hoe hij behoort te denken, en onder alle voorkomende gedachtenverbindingen zijn er slechts enkele, die waar zijn, dus erkend, bevestigd *behooren* te worden. Windelband wijst herhaaldelijk en uitdrukkelijk op deze overeenkomst en spreekt van een logisch geweten (dat zich aansprakelijk voelt voor zijn gevolgtrekkingen en zich schaamt over dwaling) evenals van een zedelijk en van een aesthetisch geweten. Verbindt men nu deze aanwijzing van den grond

der waarheid in den norm-regel met het straks aangevoerde, dat de werkelijkheid slechts een vorm van voorstellingsverbinding is, dan begrijpt men, wat Rickert bedoelt met zijn eenigszins paradoxaal uitziende stelling: „Das Sein der Dinge hat seinen Grund im Sollen.”

De wetenschap gaat uit van bepaalde grondstellingen, axioma's, zoo b.v., dat alle natuurverschijnselen met elkaar samenhangen door kausale wetten; zonder deze voorop te stellen is geen wetenschap mogelijk. Maar waarop berusten zij zelve? Men kan ze *aanwijzen*, maar ze bewijzen kan men met logische hulpmiddelen niet. Is het eerste voldoende? Aanwijzen, dat zij tot nog toe steeds door de menschen erkend werden, beduidt niet veel, want dat de groote massa niet dwalen kan, zal niemand beweren; wat tot nog toe algemeen aangenomen is, kan zeer goed dwaling zijn. Men kan echter toonen, dat er een andere noodzakelijkheid in zit, de teleologische; het blijkt, dat de geldigheid der axioma's onvoorwaardelijk moet gehuldigd worden, zal het doel, het vinden van algemeen geldige waarheid, bereikt kunnen worden. „Alle Axiome, alle Normen sind . . . Mittel zum Zweck der Allgemeingültigkeit” (Windelband, Praeludien pag. 274). Zoo berust dus deze geldigheid der axioma's ook op een „Sollen”, n.l. hierop, dat evenals in ieder het besef zit, dat er een algemeen geldige zedewet is, dus dat ieder de daden van zichzelf beoordeelt en goed of kwaad noemt, dat er evenzoo in ieder het bewustzijn zit, dat er zekere normen zijn, waarnaar waar of valsch beoordeeld en uitspraken dus aangenomen of verworpen behooren te worden; en alleen voor hem, die waarheid wil, hebben deze axioma's geldigheid. En waar nu blijkt, hoe waardeschatting, doel, teleologie als diepste basis onder de wetenschap ligt, daar valt een helderder licht op de beteekenis van het werk van Fichte, die als voortzetter van Kants werk, alle functies der rede: axioma's, begrippen, regels en normen alle samenhangend afleidde uit het doelstellende bewustzijn.

Dit zijn, in korte trekken de hoofddenkbeelden der teleologie, die wij thans aan een kritische beschouwing gaan onderwerpen.

(Slot volgt).